

Тым часам на абшарах былой Расійскай імперыі ўсталявалася Савецкая ўлада, якая рашуча накрэсліла новыя шляхі мастацкага асэнсавання рэчаіснасці. Бальшавіцкі “сацыялагічны праект”, крута замешаны на арыфметыцы марксізма, адмеў усе “няправільныя” пытанні, а на правільныя – адказы былі вядомыя. Толькі ў 1969 г. Андрэй Макаёнак, доўгай барацьбой зарабіўшы сабе пэўную творчую аўтаномію, насмеліўся задацца старым як свет пытаннем: чаму так звыродліва ўладкаваны свет? Вядома, буржуазна-капіталістычны. Бо наш, сацыялістычны, быў найлепшым і найсправядлівейшым (трагікамедыя Андрэя Макаёнка “Зацюканы апостал” (1969)). І ўсё ж сацыяльна-філасофскі творчы эксперымент у “Зацюканым апостале” быў даволі лакальным па сваім гучанні. Выкрыццё двудушнасці, двойных стандартаў, мані і канфармізму ў грамадстве? Дык яны былі заўсёды. Гэта не навіна і ніякае не адкрыццё. Мастацкае штукарства ў Макаёнка было, вядома, бездакорнае, ступень абагульнення – высокая. Але ўсё-такі нечага не хапала. Гэтае няўлоўнае “нешта” з’явілася ў камедыі “Кашмар” (“Святая прастата”) (1974). Стары, як і многія простыя людзі, лічыць, што жыццё можна радыкальным чынам палепшыць, калі на самую найвышэйшую пасаду ў дзяржаве трапіць “правільная” персана. Здаецца, вось ён, адказ на ўсе пытанні! Раптам стаўшы прэзідэнтам (праўда, толькі ў сне), Стары абвешчае: ваяваць не будзем, вызвалення з вытворчасці зброі велізарныя грошы пусцім на карысныя справы, навядзём усюды парадак, выкаранім хабарніцтва і злачыннасць – і заживём!!!

Але, аказваецца, няма больш несвабодных людзей, чым першыя асобы. Цесныя рамкі абставін і традыцый не даюць ніякай магчымасці нешта змяніць у жыцці да лепшага. Стары прачынаецца засмучаным, бо нічога зрабіць немагчыма, і радасным, бо ён, паспаліты чалавек, і не павінен ставіць перад сабой такія задачы.

Макаёнак паспрабаваў паразважаць над дзіўна супярэчлівым уладкаваннем жыцця яшчэ ў адной камедыі – трагіфарсе “Дыхайце эканомна” (1982). Драматург наладжвае своеасаблівы мастацкі эксперымент: пасля атрымання звесткі (як пазней выявілася, – непраўдзівай) пра пачатак атамнай вайны вышэйшыя колы нейкага (вядома, буржуазнага) грамадства схаваліся ў падземным сховішчы і паслядоўна прайшлі этапы адзічання, складвання сацыяльных адносін першабытна-абшчыннага і класавага грамадства. Як ні дзіўна, усё пайшло “адвечным шляхам”: у чалавечай грамадзе пануюць культ сілы, гвалту, падпарадкавання слабейшых мацнейшым. Гісторыя вучыць таму, што яна нічаму не вучыць. Заганы людзей, відаць, невынішчальныя.

Дзіўна, але ў “паслямакаёнкаўскі” перыяд, уключна з “перабудовачным” і постсавецкім часам, беларуская драматургія перастала цікавіцца сусветнымі праблемамі. Зараз, напрыклад, больш модна ствараць камерцыйны прадукт, з прыцэлам на яго ўдалую рэалізацыю, чым шукаць адказы на “вечныя пытанні”. Што ж, які час – такія і песні. Пабачым, якімі шляхамі пакрочыць наперад вялікае мастацтва тэатральнага пісьменства.

ЛІТАРАТУРА

1 Васючэнка, Пятро. Драматургічная спадчына Янкі Купалы: вопыт сучаснага прачытання. – Мн., “Навука і тэхніка”. – 1994. С. 26.

А. М. Мельнікава (Беларусь)

ТЭМА МІЛАСЭРНАСЦІ І СПАЧУВАННЯ ў ТВОРАХ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

Тэма міласэрнасці, спачування – адна з вызначальных у творчасці Кузьмы Чорнага. Нягледзячы на тое, што сталенне пісьменніка, сама яго творчасць разгортваліся ў часы панавання ідэй класавай нянавісці, варожасці, Кузьма Чорны сцвярджаў неабходнасць усталявання спагадлівых, чулых узаемаадносін паміж людзьмі. Увогуле, хрысціянскія матывы ў творах пісьменніка досыць выразныя. Зразумела, што Кузьма Чорны не мог адкрыта гаварыць пра хрысціянскія каштоўнасці, але сваёй творчасцю ён гэтыя каштоўнасці сцвярджаў. І перш за ўсё – “вазлюбі бліжняга свайго, як самога сябе”. Гэты хрысціянскі заповіт вызначае паводзіны Мані Ірмалевіч, Казіміра Ірмалевіча, Радзівона Цівунчыка, Ваці

Браніслаўца (раман “Сястра”), Волечкі Нявада, фельчара (раман “Пошукі будучыні”), Ганны (апавяданне “Радасць жанчыны”), Любы Лук’янскай, Макаркавых Волькі, гераіні апавядання “Маленькая жанчына”.

Для пісьменніка **чуласць**, суперажыванне – найважнейшыя паказчыкі чалавечай вартасці, своеасаблівы індикатар чалавечнасці. Гераіню рамана “Сястра” Кузьма Чорны характарызуе як “пакутніцу за ўсё і над усім” [1, с. 140]. Адна з вызначальных ідэй рамана – сцвярджанне **любаві** да бліжняга. Менавіта заповіт любові з’яўляецца галоўным у хрысціянстве: “Прыказанне новае даю вам, каб вы любілі адзін аднаго; як Я узлюбіў вас, каб і вы адзін аднаго любілі” [Ян. 13:34]. Кузьма Чорны пастаянна падкрэслівае Маніну дабрыню: “Нават і думкі яе мелі пачатак свой у сэрцы” [1, с. 113], “... і як гэта яна павінна была апекавацца над усімі і клапаціцца аб іх” [1, с. 114].

Тэма ўзаемаразумення паміж людзьмі, спачування – скразная тэма апавяданняў Кузьмы Чорнага са зборніка “Хвой гавораць”.

Істотнае месца ў поглядах Кузьмы Чорнага займае думка пра неабходнасць чалавечай **еднасці**, “агульнасці”, што таксама блізкае да хрысціянскіх прынцыпаў. Ужо ў апавяданні “На беразе” герой гаворыць: “Самае галоўнае, у сабе не закайвайся, а жыві ў людзях” [2, с. 74]. Ва ўсведамленні сваёй еднасці з людзьмі, далучанасці да чалавечай супольнасці – радасць. Гэтае ўсведамленне надае героям пісьменніка пачуццё раўнавагі, упэўненасць: “І яшчэ адчуў ён, што гэтая блізкасць к лесніку, якая так раптоўна яго ўсяго абхапіла, і ёсць нешта такое, што патрэбна для радасці жыцця і можа служыць прычынай пакуль яшчэ няяснага, але вялікага дзела, якое карысна і неабходна для шчасця” [2, с. 83].

Пра “ўсясветную дбайнаць аб кожным чалавеку, які толькі хоць дзе на зямлі радзіўся на свет” [3, с. 205] піша Кузьма Чорны ў рамане “Млечны шлях”. Прызайк верыць у вялікую сілу чалавечай еднасці, у яе здольнасць пазбавіць чалавека пакут і няшчасцяў. Гэтая думка – цэнтральная ў апавяданнях “Дзень”, “Новыя людзі”, “У падвале”, “Парфір Кіяцкі”, “Захар Зынга”, “Сцены” і інш. Героі Кузьмы Чорнага прагнуць гэтай блізкасці, еднасці чалавека з чалавекам: “...захацелася яму... пабегчы па зямлі, сазваць усіх і сказаць ім, моцна крыкнуць нешта такое, што б заставіла іх засмяцца нявінна-дзіцячым смехам і адчуць да яго, Ігнася, радасную блізкасць – блізкасць людзей к чалавеку і чалавека к людзям” [2, с. 189]. Далучанасць да людзей натхняе герояў пісьменніка, узбагачае іх пачуцці, надае сэнс іх існаванню.

Пісьменнік упэўнены, што светам кіруюць законы **дабра** і **прыгажосці**: “І гэта тут вялікі закон выяўляе імкненне ўсяго да хараства, вялікую здольнасць усяго хаваць агіднасць і мізэрнасць; выяўляе можа цяжкую неабходнасць хаваць ад вачэй смерць у кветках і музыцы...” [2, с. 340]. Гэтае сваё перакананне ён жадае данесці да чытачоў.

У творах Кузьмы Чорнага афармляецца канцэпцыя жыцця як радасці: “...усё тое, што кругом напаўняе жыццё, ёсць нешта слаўнае, добрае, загэтым і дае яно радасць самому жыццю” [2, с. 76], “вось хаджу я па зямлі, жыву – і ад гэтага радасць. Яна шырыцца, яна ва ўсім, што ёсць, яна напоўніць усё, уздыме чалавека ў яго захапленнях. Яна ў свядомасці, што я існую і адчуваю ўсё” [2, с. 195], “жыццё шырокае, яно само ў сабе, нават як факт ужо існавання – радаснае” [2, с. 224]. Як у апостала Паўла: “Радуйцеся заўсёды ў госпадзе; і йзноў кажу: радуйцеся” [Флп. 4:4-7].

Гэта думка з твора ў твор праходзіць у Кузьмы Чорнага. Сэнс жыцця пісьменнік бачыць у самім жыцці, у яго шматлікіх праявах: “Сэнс і мэта жыцця хаваецца ва ўсім тым, што акружае чалавека, сустракаецца на кожным кроку. Зразумеўшы, адчуваючы гэта, вучыцель стаў, а пасля і навучыўся знаходзіць радасць жыцця ў працы, у людзях, у кожным кавалку зямлі, ва ўсякай з’яве” [2, с. 77]. Гэтае ўспрыманне жыцця як бясконцага дару таксама блізкае да хрысціянскіх падыходаў. Кузьма Чорны ўсведамляе каштоўнасць любога тварэння прыроды, што вынікае з усведамлення неабвержнай каштоўнасці жыцця ўвогуле, “пакланення перад жыццём” (А. Швейцэр). Пісьменніку ўласціва своеасаблівая “сімпатыя”, пранікнёнасць у жыццё: “І ўсё хацелася пайсці па зямлі, ахваціць яе сабою і сказаць кожнаму: вось я бачу, чую, адчуваю цябе. І пачынаю адчуваць тое, чаго ты і сам можа не адчуваў...” [2, с. 306], “і хацелася выявіць перад усім тым, што ёсць, што вось адчуваецца яно, гэта жыццё” [2, с. 308]. Пачуццёнасць – вызначальная рыса твораў Кузьмы Чорнага 20-х гадоў. Тое, пра што піша прызайк, прасякнута асабістым успрыманнем, бачаннем: “Хмура

думаць пачало неба, і тада ж зямля весялілася ветрам” [2, с. 314], “адчуў ён востра-вясёлы холад асенняга вечара, вялікую задуменнасць нерухомых дрэў за нізкай каменнай сцяной і нейкае чулае пачуццё зямлі і ўсяго, што на ёй існуе...” [2, с. 357]. Рэчаіснасць у мастака насычана гукамі, колерамі, пахамі. Ён адлюстроўвае жыццё ва ўсім яго пачуццёвым, матэрыяльным багацці. Адсюль і віталізм твораў пісьменніка, багацце, разнастайнасць фарбаў, маляўнічасць пры апісанні прыроды. Вядомы праваслаўны прапаведнік А. Шмеман у сваіх дзённіках пастаянна піша пра жыццё як Божы Дар, пра сапраўдную рэальнасць быцця: “Страшэнная памылка сучаснага чалавека: атаясамліванне жыцця з дзеяннем, думкай і г. д. і ўжо амаль поўная няздольнасць жыць, гэта значыць адчуваць, успрымаць, “жыць” жыццё як бесперапынны дар. Ісці на вакзал пад дробным, ужо вясеннім дажджом, бачыць, адчуваць, усведамляць рух сонечнага промня па сцяне – гэта не толькі “таксама” падзея, гэта і ёсць сама рэальнасць жыцця. Не ўмова для дзеяння і для думкі, не іх безуважны фон, а тое, па сутнасці, дзеля чаго і варта дзейнічаць і асэнсоўваць. І гэта так таму, што толькі ў гэтым дае нам Сябе адчуць і Бог, а не ў дзеянні і не ў думцы” [4, с. 15].

Кузьма Чорны ўспрымае чалавека як істоту гарманічную, якая прагне суладнасці ў пачуццях. Усё, што тычыцца чалавечых перажыванняў, мае для пісьменніка глыбокі сэнс і значэнне: “І ўсё, самае нават малое, праходзячы праз людскія пачуцці, поўна было вялікага сэнсу” [2, с. 340]. Пісьменнік развівае думку пра значнасць і вялікасць чалавека.

На працягу ўсяго творчага шляху Кузьму Чорнага надзвычай хвалявала праблема “**адвечнага прыгнечання духу**”: здзеку над чалавекам, прыніжэнне чалавека чалавекам, страх перад моцнымі гэтага свету. “Адвечнае прыгнечанне духу” і нарадзіла чорнаўскіх героёў-трапетуноў. Пісьменнік імкнецца ўзняць чалавека “над вялікай нізасцю, што напаўняе нас з глыбіні вякоў...” [1, с. 35]. Істотным для Чорнага было пазбаўленне ад такога становішча, калі адзін чалавек мае ўладу над другім. Гэта думка – адна з цэнтральных у рамане “Сястра”: “Шалёна спрачаліся мы тут наконт урачыстасці чалавека над чалавекам” [1, с. 165]. Празайк перакананы, што чалавек павінен пазбавіцца ўсяго, што “псуе вялікае характэра чалавека” [2, с. 299], пазбавіцца страху, галечы, прыніжанасці, “дробных хітрыкаў”: “Не, ты пакінь згінаць плечы свае ў прысутнасці каго б там ні было. Сам увесь перарадзіся...” [1, с. 169].

У. Фолкнер у сваёй Нобелеўскай прамове адзначыў: “Сёння наша трагедыя ёсць агульным ды універсальным страхам, які так даўно ўкараніўся, што мы можам яго нават зносіць...” [5, с. 29]. Кузьма Чорны пісаў: “Галоўнае, што мучыць мяне з самых маладых год маіх, гэта пакуты чалавека на зямлі, якія ў нас яшчэ не знішчаны, і за знішчэнне якіх мы ўсе цяпер змагаемся” [6, с. 70]. Вызваленне ад страху, прыніжанасці – мэта, якой прагнуў беларускі прайск.

Кузьма Чорны піша, што праяўленню любові, спачування, спагады перашкаджаюць не толькі знешнія ўмовы, беднасць, нястачы (“... Марцінюк думаў... аб сваім жыцці ў маладыя гады ў страшнай беднасці. І як адносіны ў іх вялікай сям і адзін да аднаго былі дрэнныя... Адзін аднаго толькі шкадавалі, але не любілі...” [2, с. 457]), але і ўласная чэрствасць чалавека. І быццам жыццё наладжваецца, становіцца лепшым, а людзі застаюцца абыякавымі адзін да аднаго. Кузьма Чорны лічыць, што адчуць, успрыняць пакуты і боль іншага чалавека здольны толькі той, хто сам зведаў няшчасці і боль: “Ён глядзеў на яе твар – малады і прыгожы. Адценні бесклапотнасці ляжалі на ім, і загэтым давялося ў гэты момант несведама адчуць яму, што не было на твары гэтым адзнакаў вострых па глыбіні сваёй дум і перажыванняў...” [2 с. 458].

Чалавечая адчужанасць, крыўда – менавіта ад цяжкага жыцця. Дзеля спагады, спачування неабходна душэўная раўнавага, а яе людзі не маюць: “Вакол, за працаю людзі далёка былі адзін ад другога” [2, с. 216].

Пісьменнік занепакоены тым, што ў імкненні да ажыццяўлення вялікай мэты вызвалення чалавечых сіл для творчасці, характэра, забыліся аб самім чалавеку, зрабілі з яго бяздумнага выканаўцу: “...гнуткаю цвердасцю свайго розуму, скамбінаваўшы прыродныя сілы і стварыўшы машыны, чалавек часам забыў, што ён тварэц іх, што іх тупая сіла для яго. І, забыўшы гэта, пакланіўся жалезу...” [2, с. 458]. Відавочныя алюзіі тут на тагачасную грамадскую сітуацыю.

Перакананы ў значнасці чалавечай асобы, пісьменнік балюча ўспрымаў усялякія захавы падпарадкаваць, увесці чалавека ў нейкія рамкі: “Найдрабнейшае каліва травы –

незаўважанае ці даўно забытае, – і яно можа калі-небудзь увайсці раптам у жыццё чалавека, заняць увагу і думкі, і няма тае рамы, у якую можна было б, нават самаму моцнаму з моцных, увагнаць гэтую з’яву з малым калівам травы. А якую адлегласць трэба вымераць ад травы да чалавека?” [2, с. 501].

Скразная думка твораў Кузьмы Чорнага – неабходнасць ўнутранага ўдасканалення, духоўнага ачышчэння, пазбаўлення ад усякай нізасці, “дробных хітрыкаў і ўласнае прыніжанасці”.

Урэшце рэшт, у творах 40-х гадоў, адчуваючы набліжэнне смерці, калі можна было не аглядацца на цэнзуру, Кузьма Чорны загаварыў пра Усявышняга. Перш за ўсё, гэта ўнутраны маналог Андрэя Мішурына: “Як толькі мог, ён стараўся не падацца непераможнаму жаданню сказаць гэтым няшчасным людзям: мая душа прагне, каб які-небудзь вялікі і ўсемагутны бацька сказаў мне: “Любы мой сын, мне відны твае пакуты, спадзявайся на маю ласку да цябе, я люблю цябе і шкадую” [3, с. 407]. Да Усявышняга звяртаюцца героі рамана “Пошукі будучыні” ў хвіліны распачы і адчаю: Нявада (“Божа, памажы мне, каб усё так і было добра, тады я зберагу яе, малую, дзеля таго, што добрае будзе, памажы мне выратаваць яе” [3, с. 114]), Ракуцька (“Ліза асталася там, Божа найвышшы!” [3, с. 115]); героі рамана “Млечны шлях”: “Божа, – шапталі яго губы, – няхай бы ты быў і існаваў і зрабіў бы так, каб яна пад агнём даўно ўжо была нежывая” [3, с. 215].

Скразной ідэяй творчасці Кузьмы Чорнага была ідэя чалавечнасці, сцвярджэнне спагадлівасці, дабрыні паміж людзьмі. Ён балюча ўспрымаў любыя захады ціску на чалавека, занядбанна яго пачуццяў. Вызначальнае для пісьменніка – гуманнае стаўленне да чалавека, вызваленне яго ад стану прыніжанасці і пакутаў.

ЛІТАРАТУРА

- 1 Чорны, К. Збор твораў: у 8 т. Т.3. – Раманы “Сястра”, “Зямля” / пад рэд. А. Адамовіча / К. Чорны. – Мн.: Маст. літ., 1973. – 533 с.
- 2 Чорны, К. Збор твораў: у 8 т. Т.1. – Апавяданні 1923 – 1927 гг. / пад рэд. А. Адамовіча / К. Чорны. – Мн. : Маст. літ., 1972. – 544 с.
- 3 Чорны, К. Збор твораў: у 8 т. Т. 6. – Раманы “Пошукі будучыні”, “Млечны шлях”, “Вялікі дзень”, аповесць “Скіп’еўскі лес” / пад рэд. Ю. Пшыркова / К. Чорны. – Мн.: Маст. літ., 1973. — 520 с.
- 4 Шмеман, А., прот. Дневники. 1973–1983/ А. Шмеман // Сост., подгот. текста У. С. Шмеман, Н. А. Струве, Е. Ю. Дорман. – 2-е изд., испр. – М.: Русский путь, 2007. – 720 с.
- 5 Фолкнер, У. Речь при получении Нобелевской премии по литературе. Пер. Ю. Палиевского // У. Фолкнер. Статьи, речи, интервью, письма. – М. : Радуга, 1989. – С. 29–30.
- 6 Чорны, К. Збор твораў: у 8 т. Т. 8. – Публіцыстыка 1923 – 1944. Дзённік. Летапіс жыцця і творчасці / К. Чорны; пад рэд. А. Адамовіча. – Мн. : Маст. літ., 1975. – 608 с.

Т.А. Фіцнер (Беларусь)

ТВОРЧАСЦЬ А.БРАВА

Ў КАНТЭКСТЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЖАНОЧАЙ ПРОЗЫ

Фемінісцкія даследчыкі-постструктуралісты (Э.Сіксу, А.Рыч, Э.Шоўолтэр і інш.) ўпэўнены, што месцам магчымага набыцця сябе жанчынай з’яўляецца пісьмо. Праз мову яна была “выгнана”, праз набыццё сваёй мовы, мовы свайго цела толькі і можа вярнуцца. Маецца на ўвазе, што патрыярхатнае жыццё лімітавала жаночую біялогію да сваіх патрэб, разлучыла жанчын з самімі сабой: цела належала не ім, яно “жадала” таго, што яму патрэбна было жадаць з пункту гледжання патрыярхатнай культуры – хваляваць, нараджаць, карміць, чакаць, патрабаваць абароны і падтрымкі. Таму Э.Сіксу лічыць, што “жанчына павінна пісаць сябе: павінна пісаць пра жанчын і прынесці жанчын у пісьмо, з якога яны былі гвалтоўна выгнаны, таксама як і са сваіх цел” [1, с. 148].

Творчасць нашай сучасніцы, пісьменніцы і журналісткі А. Брва, на наш погляд, яркі прыклад жаночага пісьма ў беларускай жаночай прозе. І ў прыватнасці яе раман “Менада і яе